

АБАЙ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТЕГІ «КӨЛЕҢКЕ» АРХЕТИПИ ABAY AND THE «SHADE» ARCHETYPE IN THE LITERATURE

M. ORAZBEK

L.N.Gumilyov Eurasian National University

ТҮЙІНДЕМЕ

Көлеңке – адамдар мен жан-жануарлардың, қоршаған ортадағы пішіні бар кез-келген заттар мен нәрселердің жарық түскен кездегі күңгірт, көмескі сұлбасы. Көлеңкенің өзіне тән формасы бар. Бірақ сұлбаның пішіні уақыт қозғалысына қарай өзгеріп отырады. Сондықтан өнер дүниесінде, көркем әдебиетте, психология және жаратылыстану ғылымында көлеңкенің өзіндік философиялық мәні бар. Ал әдебиетте көлеңкенің аллегориялық, метафоралық және ауыспалы мағыналары жеткілікті. Сондай-ақ адам санасында «көлеңке» архетипі әр түрлі образға ие. Көлеңке өмірдегі нәрселердің, оның ішінде адамдардың да күн түспейтін жағындағы көмескі сұлбасы болғандықтан, шындықтан алыстау, жұмбақ, құпия жақтарымен қатар, тұрлаусыздық пен тұрақсыздықтың символы ретінде де ұғым қалыптасқан. Күнді бұлт басқанда көлеңке де жоғалады. Абай бұл туралы: «Жаман дос – көлеңке, басыңды күн шалса, қашып құтыла алмайсың, басыңды бұлт шалса, іздеп таба алмайсың» дейді.

Көлеңке күн батып бара жатқанда ұзарады. Көркем әдебиетте адам өмірінің қартайған шағын ұзарған көлеңке деп метафоралық ұғымда бейнелейді. Оған дәлел ретінде Абайдың «Көлеңке басын ұзартып» өлеңін алуға болады.

Көлеңке басын ұзартып,
Алысты көзден жасырса,

–деп қызарып күн ұясына батып бара жатқан уақытты бейнелеген сияқты болғанымен, келесі өлең жолдарында:

Күңгірт көңілім сырласар
Сұрғылт тартқан бейуаққа,

Ақын кешқұрым, бейуақ мезгілді айтқанымен адам өмірінің егделеп, «күңгірт, сұрғылт» тартқан шағын:

Өткен өмір — қу соқпақ,
Қыдырады талайды.

–деп, артында қалдырған өнегелі ізін де жоқ, әбден тапталып, талайлар жүріп келген «қу соқпақтан» өзге ой тоқтататын ештеңе жоқ «елес» қана қалғанын анық бейнелейді. Жалпы әлемдік әдебиетте көлеңке әр түрлі символдық ұғымдармен суреттелді. Соның бірі «елес» (призрак) образы. В.Дальдің сөздігінде көлеңкені күннің жарығы түспейтін «бұлыңғыр» деп түсіндірумен қатар, адамның «елесі» деп те түсіндіреді. Абай да адамның өлер шағында ойға алғаны тек өкінішті өмірінің елесі екенін:

Нені тапсаң, оны тап,
Жарамайды керекке.
Өңкей уды жиып ап,
Себеді сорлы жүрекке. –деп,

қанша қармансаң да өткеніңнен «керекке жарайтын нәрсе» таппай, бүкіл өмір бойы өзің жиған «үмен» уланып өмірден өтесің дегенді меңзейді.

Г.Х.Андерсеннің «Көлеңке» ертегісінде, Шварцтың «Көлеңке» пьесалық ертегісінде де көлеңкенің адамның екінші жартысы, көлеңкелі жағы үнемі қаралық жасап, өзінің өліміне алып келетінін тұспалдайды.

«Көлеңке» архетипі жалпы адамзат баласының санасына тән ұғым екені батыс ойшылдары К.Г.Юнг пен Э.Нойманн еңбектерінде айтылған болатын. Сондай-ақ көлеңкенің магиялық күші туралы жан-жақты зерттейді. Яғни, адам санасы іштей екіге жарылып, екінші «көлеңкелі» жағының адамды бейсаналы түрде жаулап алатынын психоаналитикалық тұрғыда зерттелді. Демек, Абай шығармасы әлемдік оймен сабақтасатынына көз жеткіземіз.

Кілт сөздер: Көлеңке архетипі, адам өлімі, Абай шығармалары, жаман дос, елес, өмір

ABSTRACT

A shadow is a dark, obscure scheme of lightning, when things and objects are formed in the form of people and animals.

The shadow has its own form. But the form of the scheme varies depending on the movement of time. Therefore, the shadow of art, literature, psychology and the natural sciences has its own philosophical meaning. However, in literature, the shadow has allergic, metaphorical and variable meanings. In the human mind, the "shadow" has different archetypal symbols.

The shadow is a symbol of things in life, including people, this fuzzy scheme on the sunny side, so far from the truth, mysterious, secret, a symbol of instability and instability. Shadows also disappear when clouds are scratch. Abay says, "You can not find a bad friend, you can not run away, you can not find your face."

The shade grows during sunset. In a profane literary, the lifeless shadow of a lifeless image reflects the metaphorical concept. In the goodness of this story can use "Extending the shadow head".

Expanding the head of the shadow,
If he is hiding from the source,

Although it seems that the sun scrapes in the sunlight, in the following verse lines:

I'm sorry
To the gray-haired.

The poet is a little man with a gray past:

Past Life - A Path to Go,
It jumps.

– and that there is no moral trace left, and it is clear that there is no "ghost" who has nothing to stop thinking about "the curve."

In the world literature, each shadow has been described with symbolic concepts. One of them is the image of a ghost. In the words of Walsh Dale, the shadow is interpreted as "dull," and is interpreted as "the illusion of a man." Abay also admits that the idea of a person's death was a miracle of his life:

Find what you find, find it,
Not a must.
When he went out,
The reason is the heartbreaking heart.

– you know that no matter what you do, it will mean that you will die a lifetime throughout life. In the shadow of H.H. Hadersen's fairy tale, in the play "The Shadow" by Schwartz, the shadow suggests that the second half of the shadow, the shadow side, will always lead to the death.

They say that the Western thinkers K.G. Yoon and E. Neumann have a shadow of the "shadow" inherent in the mind of the universal human race. He also explores the magical power of the shadow. That is, a psychoanalytic study of human consciousness exploded in the middle, and the second "shadow" side won unconsciously. So, we see that Abay's work corresponds to the worldview.

The key words: Shadow Archetype, person's death, Abay's work, bad friend, ghost, lifetime.

Әлемдік философия ғылымында ғалымдар архетип ұғымының бастау көзін көне грек ойшылдары Платон, Сократ еңбектерімен тығыз байланыста қарастырады.

Архетип дегеніміз адам санасында сақталып келе жатқан бастапқы образ. Философиялық сөздікте: «грекше арғы, бастапқы образ деген мағынаны береді. Кейінгі антикалық философияда (*Филон Александрийский т.б.*) бейне, идея» [1.] деп түсіндіреді.

Бұл ұғымды философиялық категория ретінде жандандырған швейцариялық ғалым К.Юнг[2.]. Ол Филон, Цицерон, Плиния еңбектеріне сілтеме жасай отырып, адам санасындағы туа біткен алғашқы кескіндердің өмірде әртүрлі жағдайлардың (қайғы, қорқыныш сезімдері, алаңдаушылық немесе шығармашылық қиял, фантазия т.б.) әсерінен жанданып белгілі бір образдарға айналуы деп түсіндіреді. Ендеше, архетип көркем әдебиетке, ақын-жазушылардың шығармашылығына тікелей қатысты екенін байқаймыз. Шығармашылық психологиясын зерттеуші ғалымдар көркем шығарманың тууын, идея мен символдардың жанды суретке айналуын, адам санасының терең түпкірінде жасырын жатқан, күллі адам баласының жаратылысында туа біткен кескін, бейнелерден іздейді [2.]. «Бағзы [первобытный] образ немесе архетип – адам немесе демон кескінді фигура, бұл тарих қойнауында пайда болып, үнемі қайта туындап отыратын процесс барысында творчестволық фантазияның [шығармашылық қиял] өзін-өзі танытуы»[2, 26].

«Автор шығармашылық процесс барысында өз психикасында бұрыннан бар бағзы архетиптік образдар елесі негізінде өзі де ойламаған кездейсоқ, бірақ нақты әрі жаңа образдарды да кемелділікпен бейнелейді» [3,50]. «Юнг шығармашылық процесс кезіндегі автордың көптеген зерттеушілер шешімін таба алмай жүрген “жұмбақ” күйін, оның творчестволық тұлғасындағы “архетип образдардан бастау” алып, соның ырқында барлық басқа дүниені ұмытып, о баста өзі ойламаған кейіпкерлерді тудырып, сұмдық ситуацияларды *кейіпкерінің бейсаналық ырқында* суреттеп кететінін түсіндіріп берген» [3,51]. Көркем өнер дүниесінің ішінде, әсіресе әдеби көркем шығарманың табиғаты күрделі, психологиялық қатпары өте терең, адам баласына жұмбақ болып келетін өнердің айрықша бір түрі. Сондықтан да психолог ғалымдар көркем шығарманы туғызушы автордың психологиялық қырларын ашып, автор тұлғасының шығармашылық ерекшеліктерін [особенности] анықтауға ұмтылды. Шығармашылық тұлғаны анықтау үшін оның шығармасында суреттелген образдарды психологиялық жағынан зерттеуге тура келеді. Бұл туралы ХХ ғасыр басында Ж.Аймауытов: «Адамның жан құбылыстарын зерттеп, таныс болу үшін сол шығармалардағы кейіпкерлердің [тип] бастан кешірген халдерін бақылау керек»[4,263 б.]деп түсіндіреді. Ендеше жазушы шығармасында бейнеленген образдың архетипіне үңілу арқылы көркем шығарманың идеясын, авторлық позициясын айқындаймыз.

Адамзат санасында бағзы заманнан келе жатқан ұжымдық архетиптер бар. Солардың бірі көлеңке архетипі. Бұл архетип қазақ санасына да тән.

Көлеңке – адамдар мен жан-жануарлардың, қоршаған ортадағы пішіні бар кез-келген заттар мен нәрселердің жарық түскен кездегі күңгірт, көмескі сұлбасы. Көлеңкенің өзіне тән формасы бар. Бірақ сұлбаның пішіні уақыт қозғалысына, күн сәулесінің түсуіне қарай өзгеріп отырады. Сондықтан өнер дүниесінде, көркем әдебиетте, психология және жаратылыстану ғылымында көлеңкенің өзіндік философиялық мәні бар. Ал әдебиетте көлеңкенің аллегориялық, метафоралық және ауыспалы мағыналары жеткілікті. Сондай-ақ адам санасында «көлеңке» архетипі әр түрлі образға ие. Көлеңке өмірдегі нәрселердің, оның ішінде адамдардың да күн түспейтін жағындағы көмескі сұлбасы болғандықтан, шындықтан алыстау, жұмбақ, құпия жақтарымен қатар,

тұрлаусыздық пен тұрақсыздықтың символы ретінде де ұғым қалыптасқан. Күнді бұлт басқанда көлеңке де жоғалады. Абай бұл туралы: «Жаман дос – көлеңке, басыңды күн шалса, қашып құтыла алмайсың, басыңды бұлт шалса, іздеп таба алмайсың» дейді.

Әлем әдебиетінде көлеңке архетипі туралы шығармалар өте көп. Әлемге танымал жазушы Г.Х.Андерсеннің «Көлеңке» («Тень») ертегісі, Е.Шварцтың «Көлеңке» («Тень») атты ертегілік пьесасы бар болса, А.Шамиссоның «Петер Шлегельдің таңғажайып тарихы» деп аталатын фантастикалық ертегісі, Э.М.Ремарктың «Жұмақтағы көлеңке» («Тени в раю»), А.Камюдің «Чужой» романдары баршаға мәлім. Тіпті осы ХХІ ғасырдың басында да шетел жазушылары бұл тақырыптан бас тартқан емес. Испан жазушысы К.Руис Сафонның «Желдің көлеңкесі» («Тень ветра»), Д.Робертстің «Шантарам. Тень горы» романдары жарыққа шықты.

Орыс жазушылары мен ақындарының да бұл тақырыптың айналасында жазған шығармалары аз емес. ХІХ ғасырда әйгілі орыс ақындары К.Н.Батюшковтың «Досымның көлеңкесі» («Тень друга»), М.Лермонтовтың «Силуэт», «Я видел тень блаженство, но вполне...», «Я жду ее в сумрачной равнине», «Как жизнь скучна, когда борня нет» т.б. бірақатар өлеңдері, Л.Н.Толстойдың «Ит және оның көлеңкесі» мысалын атауға болады. ХХ ғасырдағы орыс жазушысы Н.И.Сладковтың «Көлеңке» («Тень») деп аталатын ертегісі бар. Демек, әлемдік әдебиетте көлеңке туралы философиялық ұғым-түсінік әрбір халықтың дүниетанымына сәйкес көркем шығармаларында өзіндік образдар мен кескінге айналған.

Көлеңке ұғымына байланысты қазақтың мақал-мәтелдері, тұрақты тіркестері де бар. «Қоян көлеңкесінен қорқады», «қорыққанға қос көрінеді» деген мәтелдермен бірге «көлеңкесінен қорқу» деген тұрақты тіркесті кездестіреміз. Аталған мысалдарда көлеңкенің қорқыныш ұғымымен байланысты екеніне көз жеткіземіз.

Бұл ұғым – әлемдік философияда жалпы адамзатқа ортақ түсінік. Неміс зерттеушісі, К.Юнгтің шәкірті Э.Нойманн «Өнер және уақыт» («Искусство и время») еңбегінде: «Дүниеде тұрақтылық бұзылған кезде, адамды қашып құтылмастай тозақ жалмайды (человека неизбежно пожирает *nigredo*) қараңғылық және хаос (*prima materia*), және әлемде екі архетиптік кескін: Сайтан (Дьявол) мен қаһарлы Ана билік орнатады. Сайтан (Дьявол) – бұл көлеңке, жауыздық, депрессия, сөніп бара жатқан жарық, өршеленген үйлеспеушілік (отчаянная дисгармония)» [2,177] деп көлеңкені «қараңғылық, жауыздық, депрессия» сияқты адамға үрей туғызатын ұғымдармен қатар атайды. Осы қорқыныштың өнер адамдарында, олардың шығармаларына әсерін: «Егер суретшілер туралы айтатын болсақ, соңғы алпыс жылда атақ-даңқы шыққан бірнешеу ғана: Сезан, Ван Гог, Гоген, Руссо, Мунк, Клее, Матисс, Шагал, Пикассо – тарихта бұлардан өзге ештеңе болған жоқ. Бұлардың әрқайсысы өздерімен тұтас әлемді танытты, әрқайсысы өздеріне тән жанқиярлықпен жалғыздықта өз бастарына төнген хаосты жеңіп шықты немесе осы хаосқа форма берді. Біз бүгінде нәтижесіздік, түңілу мен индивидуалдың (тұлғаның) қараусыз, керексіз қалғаны туралы жиі еститініміз кездейсоқ емес. Суретшілерге тән бұл сенімсіздік, тамырынан жұлынып қалу және әлемдік қираудың қорқынышы композиторлар мен ақындарға да тән» [2, 176-177] деген тұжырым жасайды.

Қазақ әдебиетінде Абай да «Көлеңке басын ұзартып» өлеңінде:

Көлеңке басын ұзартып,
Алысты көзден жасырса,
Күнді уақыт қызартып,
Көкжиектен асырса;

-деп қызарып, ұясына батып бара жатқан беймезгіл уақытта ұзарған көлеңкеге айналған ақын мағынасыз тіршіліктен ешбір мән таппайды. Көлеңке күн батып бара жатқанда ұзарады. Абай адам өмірінің егделенген шағын ұзарған көлеңке деп метафоралық ұғымда бейнелейді.

Күңгірт көңілім сырласар
Сұрғылт тартқан бейуаққа,

-деп, сырласарға қара таппай, өзінің де құр сұлдері қалып, «көңілі күңгірт» тартып, көлеңке болып, беймезгіл уақытпен сырласады.

Төмен қарап мұңдасар,

Ой жіберіп әр жаққа.

Өткен өмір — қу соқпақ,

Қыдырады талайды.

-деп, әбден тапталып, талайлар жүріп келген «қу соқпақпен» өзі де жүріп келгендіктен, ел ішінің бұзылуынан, заман адамының мың құбылған мінезінен, нәтижесіз істерінен түңіліп, байлауы жоқ босқа кеткен уақытына, артта қалған өкінішті өміріне «ой жібереді».

Нені тапсаң, оны тап,
Жарамайды керекке.
Өңкей ұды жиып ап,
Себеді сорлы жүрекке. –деп,

қанша қармансаң да өткенінен «керекке жарайтын нәрсе» таппай, бүкіл өмір бойы тартысып, таласып жиғаның «у» болып, сол «уыңмен» «сорлы жүректі» ұлайсың дейді. Адам ағзасындағы тіршілік көзі – жүрек. Қу тіршілікте азап көретін де адамның жүрегі дегенді меңзейді.

Г.Х.Андерсеннің «Көлеңке» ертегісінде, Шварцтың «Көлеңке» пьесалық ертегісінде де көлеңкенің адамның екінші жартысы, көлеңкелі жағы үнемі қаралық жасап, өзінің өліміне алып келетінін тұспалдайды. Г.Х.Андерсен шығармасына ыстық өлкеге алыстан келген ғалымның күні бойы ешқайда шықпай қайырымдылық, сұлулық, жақсылық, махаббат туралы жазып, дәлелдеп, зерттеп жүргенінде жанынан бір елі қалмай жүрген көлеңкесімен болған оқиға өзек болады. Абайдың «ұзарған көлеңкесі» сияқты ғалымның да көлеңкесі кешқұрым балқонға даланың ауасымен тыныстауға шыққанда сөйлеседі. Андерсеннің кейіпкері көлеңкесін қуып жібереді. Арада көп уақыт өткенде көлеңкесі адам кейпінде қайтып оралады. Қайдан келгенін сұрағанда ол көрші үйдегі поэзиядан келгенін жеткізеді. Құлпырған, көңілді көлеңке поэзияның соншалықты асқақ, жоғары көңіл-күймен өмір сүріп жатқанын да баяндайды. Ендігі жерде адамзат үшін еңбек жазып, жүдеп-жадаған ғалымды азғырып, өзімен саяхатқа ертіп алып, өзінің көлеңкесіне айналдырады. Ендігі жерде ғалым өзі көлеңкеге айналып, ал көлеңкесі мұның әміршісіне айналды. Ханшайыммен көңіл жарастырған көлеңке оны мәңгіге өзінің тұтқыны еткісі келеді. Шындықты айтқысы келген ғалым көлеңкесінің құрбаны болады. Адамзатқа арнап жазған қайырымдылық, сұлулық, жақсылық, махаббат туралы дәлелдері өзінен өзге ешкімге керегі болмай қалады. Абай да өзінің айналасына айтқан ойлары туралы былай дейді:

Адасқан күшік секілді,
Ұлып жұртқа қайтқан ой.

Қара сөздері мен өлеңдерінде, поэмаларында Абай адам өмірінің мәні туралы, оқу, білім, өнер, еңбек, махаббат, имандылық, сұлулық туралы жеріне жеткізе жырлады. Бірақ сол ойларын өзіне қайтып келген «ұлыған, адасқан күшікке» балайды. Еліне арнаған ұлы ойлары жетімсіреп, «адасқан күшік секілді» болған ақынның жан-дүниесі құлазыған жалғыздықта күй кешіп, ұзарған көлеңкеге айналған ақын образын көреміз. Халқының отаршылдық қамытын кие бастағаны, «бас басына би болып», елдің өз билігі өзінен кете бастағаны ақын жүрегіне у болып құйылды деуге әбден болады. Жалпы әлемдік әдебиетте көлеңке әр түлі символдық ұғымдармен суреттелді. Соның бірі «елес» (призрак) образы. Абай да адамның өткені, артындағысы тек өкінішті өмірінің елесі екенін,

Өкінді, жолың бекінді,
Әуре болма, оны қой.

-деп, тіршілікте текке әуре болудың қажеті жоқ деген байламға келеді.

Орыс зерттеушісі Н.Г.Урванцева «Зеркала как принцип поэтики в русской детской литературе XX века» (Казань, 2015) еңбегінде «көлеңкенің адамның екінші жартысы (двойник) немесе елесі, кескін сұлбасы» [5,] деп түсіндіреді. Қазақ әдебиетінде Ж.Аймауытовтың «Елес» әңгімесі осы сарынға құрылған. Жазушы біреумен дауласады. Сөйтсе ол өзінің екінші жартысы немесе елесі болып шығады. Андресен мен Абайда да көлеңке елес пен адамның екінші жартысына айналады. М.Бахтин әдебиеттегі мұндай құбылысты: «Айнадағы адам. (Человек у зеркала) Бұл құбылыстың қиындығы (қарапайым болып көрінуінде). Оның элементінде. Жай ғана формуласы: мен өзіме басқа біреудің көзімен қараймын, өзімді басқаның көзқарасымен бағалаймын. Бірақ бұл қарапайымдылықтың астарында өзгеше қиындық бұл оқиғаға қатысушылардың (олар көптігі) өзара қарым-қатынасы. Менің өзіме сыртқы бейнем қалай көрінеді. Мен өзім туралы ойлағанда, өзімді өзіме қалай көрсете алам» [6,241] деп адамның өзіне айнадан қарағандай, өзінің жан-дүниесіне үңілуі деп түсіндіреді. Ендеше, көркем шығарма мазмұнына арқау болған көлеңке кескіні де кейіпкердің өз жан дүниесіне үңілуі, айнадан көргендей өз бейнесіне өзге біреудің көзқарасымен қарауы деген байламға келеміз. Л.Н.Толстойдың «Ит және оның көлеңкесі» мысалында сүйек тістеген иттің судан өз бейнесін, суға түсіп тұрған көлеңкесін көріп, аузындағы сүйегін тастай салып, судағы иттің сүйегін алам деп суға батып кеткен мысалы да көлеңке архетипінің жазушы шығармасында өзгеше образға ие болғанын көрсетеді. Н.И.Сладковтың «Көлеңке» ертегісінде де әсем табиғат аясында аюдың өз көлеңкесімен алысқан сәтін суреттейді. Демек әдебиетте көлеңке тек адам образына ғана қатысты бейнеленбейді. Ол жан-жануарлар туралы шығармаларда символдық бейнеге айналады.

А.Байтұрсыновтың «Кісі мен көлеңке» мысалында өзінің көлеңкесін қанша қуса да жете алмаған ессіз адамға біраздан соң «әуре болып, неге қудым» деп ой түседі. Сол кезде мұның артынан көлеңкесі өзі қуады. Бұл жерде ақын адамның басына «қонатын бақты» осы көлеңке кейіпінде көрсетеді. Бақ адамның басына қашан қонатыны және қай кезде кететіні белгісіз. Бақ – ол да жұмбақ құбылыс. Бақ қонақтап бір жерде тұратын, тұрмайтыны белгісіз. Ол да адамның ақылы мен hareketіне байланысты. Демек көлеңке архетипі көптеген ұғымдармен байланыста қаралады. Әдебиеттегі «айна мифологемасымен», дьявол, сатана мифологиясымен, елес, аруақ (призрак) немесе түрлі күштер мотивімен, көлеңкенің магиялық күші туралы, жұмбақ, құпия жаратылыс, көмескі сұлба ұғымдарымен және адамның іштей екіге жарылуы (раздвоение личности) сияқты бейсаналықпен байланыста қарастырылады. Қазақ әдебиетінде XX ғасырдың ортасында С.Бақбергенов «Адам және көлеңке» деп аталатын роман жазды.

Қазақ әдебиетінде Абай дәстүрі ғасырлар бойы өз жалғасын табуда. «Абай дәстүрі және қазіргі қазақ әдебиеті» деп аталатын ұжымдық жинақта академик, абайтанушы З. Ахметовтің «Абайдың адам мен қоғам жайындағы концепциясы қазақ топырағындағы жаңа концепция, Абай адамды белгілі қоғамдық өмірдің жемісі, нәтижесі ретінде қарады, оның қимыл-әрекетін, психологиясын, моральдық келбетін өмірге, әлеуметтік тұрмысқа байланысты көріп, бағалап-бейнеледі» [7,356] деген тұжырымына ден қоямыз. Абайдың көлеңке архетипін негіз еткен шығармасы әлемдік әдебиеттің көтерген мәселесімен үндестік тапқан.

«Көлеңке» архетипі жалпы адамзат баласының санасына тән ұғым екені батыс ойшылдары К.Г.Юнг пен Э.Нойманн еңбектерінде айтылған болатын. Сондай-ақ аталған ғалымдар көлеңкенің магиялық күші туралы жан-жақты зерттейді. Яғни, адам санасы іштей екіге жарылып, екінші «көлеңкелі» жағының адамды бейсаналы түрде жаулап алатынын психоаналитикалық тұрғыда зерттелді. Демек, Абай шығармасы әлемдік оймен сабақтасатынына көз жеткіземіз.

Көлеңке архетипі әлем әдебиетінде күні бүгінге дейін көркем шығарманың өзегіне айналып келеді.

Әдебиеттер

- 1.Философский энциклопедический словарь. — М.: Советская энциклопедия. Гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. 1983.
- 2.Юнг К.Г., Нойманн Э. Психоанализ и искусство. – М.: REFL-book, К.: Ваклер, 1996. – 304 с.
3. Оразбек М.С. Автор және шығармашылық процесс. – А.: Атамұра, 2006, -488 б.
4. Аймауытұлы Ж. Психология. – А.: Рауан, 1995. – 312 б.
5. Н.Г.Урванцева «Зеркала как принцип поэтики в русской детской литературе XX века» <https://books.google>.Қаралды 13.03.2018.
- 6.Бахтин М.М. Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук. – СПб.: Азбука, 2000. – 33бс.
7. Сариев Ш. Абай дәстүрі және тәуелсіздік кезіндегі қазақ лирикасы // Абай дәстүрі және қазіргі қазақ әдебиеті. – Алматы: «Арда», 2009. – 392 б.